PAPER DETAILS

TITLE: Tefsir Metinlerine Elestirel Bir Yaklasim Vânî Mehmed Efendi'nin Müfessirlere Itirazlari

AUTHORS: Necattin HANAY

PAGES: 15-26

ORIGINAL PDF URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/320337

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi
İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Yıl: 2017, Cilt:1, Sayı:1
Sayfa:15-26

Artvin Coruh University
Journal of Teological Researches
Year: 2017, Vol:1, Issue:1
Pages:15-26
akademikus.artvin.edu.tr

جامعة آرتوين جوروه
مجلة بحوث الإلهيات
السنة: ٢٠١٧، الجلد: ١، العدد: ١
الصفحة: 15-26

Tefsir Metinlerine Eleştirel Bir Yaklaşım
Vânî Mehmed Efendi'nin Müfessirlere İtirazları

Critical Approach to Tafseer Texts
Objections of Vani Mehmed Efendi to the Mufasseers (Interpreters of the Quran)

النهج الانتقادي لمتون التفسيرالانتقادات التي وجهها واني محمد أفندي نحو المفسرين

Necattin HANAY

Aksaray Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Aksaray, Türkiye

Eser Bilgisi / *Article Info*
التعريف بالدراسة
Araştırma makalesi / *Research article* / المقالة البحثية

Sorumlu yazar / *Corresponding author* /الكاتب المسؤل
Necattin HANAY
e-mail: necattinhanay@outlook.com

Elektronik erişim / *Online available* /النشر الإلكتروني
21.06.2017

Anahtar kelimeler:
Vânî Mehmed Efendi
Ebussuud Efendi
Tefsir
Reddiye
İtiraz

Keywords:
Vânî Mehmed Efendi
Ebussuud Efendi
Tafseer
Refutation
Ocjection

الكلمات المفتاحية
محمد الواني
أبو السعود
التفسير
الردية
الانتقادات

Özet

Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) döneminin önde gelen âlim ve vaizlerindendir. Bu makale Vanî Efendi'nin, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) Yûsuf suresinin ilk iki ayeti ve Yûnus suresinin ilk ayeti çerçevesinde yönelttiği eleştirilerini içeren ders notu mahiyetindeki kısa risalesinin bazı notlarla tahkikli neşrini ve bu eserdeki görüşlerinin incelenmesini içermektedir. Eserde ayrıca Şeyhülislam İbn-i Kemâl (ö. 940/1536) ve Beyzâvî'yle (ö. 685/1286) ilgili değerlendirmeler de mevcuttur. Ayetleri nahiv perspektifinden inceleyen risale, gerekçelerinden ve felsefesinden soyutlanmamış dil algısına sahip Ebussuûd ve İbn-i Kemâl'in Osmanlı topraklarında yetişen en önemli iki müfessir olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Abstract

Vani Mehmed Efendi (d. 1096/1685) is the leading scholar and preacher of his period. This article contains the short booklet of Vani Mehmed Efendi which containing his criticism to Shaykh al-Islam Ebussuûd Efendi (d. 982/1574) on the first two verses of the surah of Yusuf and the first two verses of the surah of Yunus with some notes and evaluation of his views. There are also evaluations related to Shaykh al-Islam Ibn Kemal (d. 940/1536) and Beydâvî (d. 685/1286). The booklet, which evaluates the verses from the perspective of nahiw, once again proves that Ebussuûd and Ibn al-Kemal, who have a sense of language that is not abstracted from its genuine and philosophy, are the two most important mufassir of the Ottoman lands.

الملخّص

واني محمد أفندي (ت 1685/1096) هو من أهم العلماء والوعاظ في عصره. هذه المقالة تحتوي على رسالة مختصرة له التي تشتمل إنتقادات التي وجهها نحو أبو السعود أفندي حول تفسيره لأيتين الأوليين من سورة يوسف وآية الأولى من سورة يونس بسبب تشابههما لأيتين الأوليين من سورة يوسف، و تحقيق آرائه. توجد في هذه الرسالة أيضا التحقيقات المتعلق لشيخ الإسلام ابن كمال باشا (ت 1536/940) والبيضاوي (ت 1286/685). وهذه الرسالة التي تم إنشاؤها في محور علم القواعد، تثبت مرة أخرى بأن ابن كمال و أبو السعود كانا من أهم المفسرين في زمن العثمانيين.

Giriş

Vanî Mehmed Efendi, miladi 17. asırda yaşamış önemli bir vaiz ve müfessirdir. Günümüzde Van'ın Gürpınar ilçesi sınırlarında kalan Hoşab (Güzelsu)'da dünyaya gelmesi, kendisinin Vanî ve Hoşabî nisbeleriyle anılmasına sebep olmuştur. Uzun yıllar ilim tahsil ettikten sonra Erzurum'da vaizlik görevini icra etmiş ve ardından Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1661 yılında İstanbul'a davet edilmiştir. IV. Mehmed ile tanışan Vanî Mehmed Efendi, padişahın ilgisine mazhar olarak hünkâr vâizi payesi almıştır. II. Viyana Kuşatması'na ordu vaizi olarak katılmış, dinî ve siyasî alanda etkili roller üstlenmiştir. Mesihlik iddiası olan Sabatay Sevi'yi (1626-1676) sorgulayan komisyonda bulunmuştur.[1] Ömrünün sonuna doğru birtakım siyasi gerekçelerle görevinden uzaklaştırılarak Bursa Kestel'de ikamete mecbur edilmiş, kısa süre sonra burada vefat ederek (12 Ekim 1685) yaptırdığı camiinin haziresine defnedilmiştir.

Çeşitli eserler kaleme alan Mehmed Efendi'nin başlıca çalışmaları şunlardır: 1. *Arâisü'l-Kur'ân ve nefâisü'l-furkân ve ferâdîsü'l-cinân* 2. *A'mâlü'l-yevmi ve'l-leyl* 3. Tasavvufî Bidatlardan Sakınmaya Dair Risâleler (*Risâle fî kerâhiyyât el-cehr bi'z-zikr*, *Risâle fî hakki'l-farz ve's-sünne ve'l-bid'a*, *Risâle fî reddi ahvâli'l-mübtediîn*) 4. *Münşeât* 5. Çeşitli konularda birkaç varaktan oluşan bazı ta'likat ve risâleler.[2]

Söz konusu risalelerden ikisi Ebussuûd'un tefsirinde yer alan bazı değerlendirmeler üzerine kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Yûsuf suresinin, benzerliği sebebiyle Yûnus suresinin ilk ayetleri hakkındaki değerlendirmeleri içermektedir ki elinizdeki bu makale mezkûr risalenin orijinal metnine ilaveten, eserin içeriğine ve konu hakkındaki bir takım değerlendirmelere yer vermektedir. Risale, aynı zamanda Şeyhülislam İbn-i Kemâl (ö. 940/1536) ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) görüşleriyle ilgili bazı değerlendirmeleri de havidir. Kaynaklarda, mevcut risalenin adı yer almamaktadır. Ancak kütüphane kataloğunda Vânî Mehmed Efendi adına kayıtlı olan risalenin ferağ kaydında müellifin adı açık bir şekilde yer almaktadır.[3] Bu veriden hareketle risalenin müellife aidiyetinin kesin olduğu ifade edilebilir.

Vanî Mehmed Efendi'nin İtirazları

İslam düşünce tarihinde eleştiri geleneği oldukça erken bir dönemde başlar. Düşünmeye ve muhakeme etmeye oldukça önem atfeden bir dinin

---

[1] Şişman, Cengiz, "Sabatay Sevi", *DİA*, XXXV, 335.

[2] Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Pazarbaşı, Erdoğan, *Vanî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an*, Ankara 1997, ss. 56-59; a.mlf. "Mehmed Efendi Vânî" *DİA*, XXVIII, 458-459; Kılıç, Yasin, "Bir Hatip Ve Eğitimci Olarak Vanî Mehmed Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish*, Volume 10/3, Winter 2015, ss. 617-632.

[3] Diğer risale ise Ebussuûd Efendi'nin Hûd suresi 26. ayeti hakkındaki değerlendirmelerine hasredilmiştir. Vanî Efendi hakkında yapılan günümüz çalışmalarında mezkûr risaleler, müellifin eserleri arasında zikredilmektedir. Bkz. Yalar, Mehmet, "Vânî Mehmed Efendi ve Münşeât'ı", *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu*, Bursa 2011, s. 50.

müntesiplerinden aksini beklemek de mümkün olmasa gerektir. Mezheplerin ortaya çıkması ve farklı düşüncelere sahip âlimlerin varlığı eleştirinin doğal zeminini hazırlamış ve tarihi süreçte *reddiye*, *itiraz*, *tenkîd* vb. ifadelerin yer aldığı başlıklara sahip çeşitli eserler yazılmaya başlanmıştır.

Reddiye yazma geleneği belli bir alanla sınırlı olmayıp düşünme eyleminin müdahalesine açık pek çok sahada kendisini gösteren bir edebiyat olagelmiştir. Böyle bir türün oluşmasının altında yalnızca apolojetik bir refleksin yattığını söylemek elbette ki indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Haddizatında "bârika-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan doğar" fehvasınca mesele başka açılardan da incelenebilir. Bu nedenle reddiye geleneğinin belli bir coğrafyaya ve döneme hasredilmesi düşünülemez. Özellikle günümüze ulaşan örneklerinden hareketle böyle bir telif geleneğinin Osmanlı devleti döneminde de yaygın bir tür olduğunu söylememiz mümkündür. Vanî Mehmed Efendi'nin mevcut risalesi de bu gelenek içerisinde yer alan bir çalışma örneğidir.

Vanî Efendi'nin Osmanlı Devletinin resmi ve dini görev itibarıyla en zirvede bulunan isimlerine eleştiriler yöneltmesi, bir bakıma yeterlik ispatı olarak kabul edilebilir. Günümüz eğitimine bakan yönünde ise eser, öğrencilerin eleştirel akla ve yüksek özgüvene sahip bireyler olması için örnek çalışma şeklinde değerlendirilebilir. Elbette her işte olduğu gibi burada da esas olan, ayakların yere sağlam basması ve eleştirinin ciddi dayanaklarının olması gerektiği hususudur.

Vanî Mehmed Efendi'ye ait olan risalenin müellifi tarafından konulmuş bir adı olmamakla birlikte kütüphane kataloğuna "*Risale fi Reddi Kavli Ebi's-Suûd fi Tefsiri Sureti Yûsuf*" şeklinde kaydedilmiştir. Bu isimlendirmenin risalenin içeriğinden hareketle sonradan konulmuş bir tanımlama olduğu anlaşılmaktadır. Arapça telif edilmiş olan risale, Süleymaniye Reşid Efendi Ktp. numara 244'te kayıtlı risaleler mecmuasının 157a-158b. varaklarında yer almaktadır. Nesih hatla yazılan eser, müellif hattı değildir. Bununla birlikte müstensihin kim olduğuna dair elimizde bir veri de bulunmamaktadır. Yaptığımız araştırma ve inceleme sonucunda eserin mezkûr nüshasının dışında bir başka yazmasının olmadığını da ifade etmeliyiz.

Vanî Efendi eserinde Yûsuf suresinin ilk iki ayeti ve benzerliği dolayısıyla Yûnus suresinin ilk ayeti çerçevesinde Ebussuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı tefsirinde ortaya koyduğu izahatı değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Risaledeki tartışmanın medarı olan ayetler şunlardır:

﴿الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰناً عَرَبِياًّ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık Kitab'ın ayetleridir. Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an (okunan vahiy) olarak indirdik"[4]

---

[4] Yûsuf, 12/1, 2.

﴿الر تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar hikmet dolu Kitab'ın ayetleridir."[5]

Kur'ân-ı Kerîm'de الر mukatta'a harfleriyle başlayan sureler, İbrahim, Hicr, Hûd, Yûnus ve Yûsuf sureleridir. Yûnus, Yûsuf ve Hicr sureleri ise الٓرٰ تِلْكَ yapısıyla başlamaktadır.

Vanî Efendi, yukarıda belirtilen ayetlerin tefsiri çerçevesinde Ebussuûd, İbn-i Kemâl ve Beyzâvî'nin görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Müellif risalede itirazlarını *"Ben derim ki"* ifadesiyle başlayan bölümlerde vermiş, ulema arasında genel kabullere dayanarak yaptığı eleştirilerinde ise böyle bir üslûba başvurmamıştır.

Ebussuûd Efendi, Yûnus suresinin ilk ayetinin tefsirinde özetle şu konulara değinmektedir: 1. Surenin başladığı mukatta'a harflerinin irabı. 2. "تِلْكَ" işaret zamiriyle neyin murad edildiği ve zamirin i'râbı. 3. "الكِتَاب" kelimesinin anlam aralığı ve delalet boyutları. 4. "حَكِيم" kelimesinin anlamı ve i'râbı. Ebussuûd, Yûsuf suresinin tefsirinde ise mukatta'a mevzusunu Yûnus suresine atfetmiş, ayrıca "قُرْآن" ve "لَعَلَّ" kelimeleri üzerinde durmuştur.[6]

Vanî Efendi, Ebussuûd Efendi'nin hemen hemen ilgili her açıklaması hakkında değerlendirmelerde bulunarak, görüşlerin kaynaklarını belirlemeye çalışmış ve bir tür "tenkit notu" tarzında ders sunumu oluşturmuştur. Nitekim müellif, "bu kadar bilgi makâm-ı hitâbîde yeterlidir" diyerek eserin ders notu olduğunu ifade etmiştir.[7] Vanî Efendi'nin tenkide tabi tuttuğu yönlerden biri de Ebussuûd'un bazen sözü uzattığı ve anlatımında uygun ibareler seçmediği hususudur.[8]

Ebussuûd Efendi, surenin başında yer alan mukatta'a harflerinin i'râbının üç şekilde değerlendirilebileceğini kaydeder. Bunlar; (1.) i'râpta mahalli olmama, (2.) merfû ve (3.) mansûb vecihleridir. Söz konusu mukatta'a harfleri "meydan okuma" mesabesinde oldukları için "i'râpta mahalleri yoktur" denilebilir. İkinci ihtimalde ise "mübtedâ" veya "haber" olmak cihetiyle merfû kabul edilebilirler. Ancak Ebussuûd Efendi "haber" olma ihtimalini tercih etmektedir. Üçüncü vecih olarak ise kelimeye, uygun bir fiil takdiriyle mef'ûl olarak mansûb i'râb takdir edilebilir.[9] Yukarıdaki nahvî değerlendirmeler doğal olarak doğrudan anlamla ilişkilidir.

Vanî Efendi, risalesinde Ebussuûd Efendiye ilk itirazını "الر" ibaresinin gramer tahliliyle ilgili olan sure isimlendirmesi üzerinden yapar. Ebussuûd, *İrşâd*

[5] Yûnus, 10/1.
[6] Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., IV, 115, 250.
[7] Vanî Efendi, *Risale*, Süleymaniye Reşid Efendi Ktp., nu: 244, vr. 158b.
[8] Vanî Efendi, *Risale*, vr. 157a, 158b.
[9] Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 115.

tefsirinde mukatta'a harflerinin "meydan okuma" anlamından hareketle i'rabtan mahalli olmadığı veya ağırlıklı görüş olarak surelere isim olarak değerlendirilebileceği yönünde iki yönelimin bulunduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla Yûsuf suresinde "Bu sure *elif-lâm-râ* ile isimlendirilmiştir." ihtimali, müfessirin ilk ele aldığı görüş olmuştur. Söz konusu açıdan bakıldığında mukatta'a harflerinin "haber" olması daha açık ve anlaşılır bir yapı arz eder. Ebussuûd'a göre de bu durumda ilgili ifade, "konu başlığını" belirlemesiyle "mübtedâ" olmaya değil; "haber" olmaya daha uygundur.[10]

Vanî Efendi ise birden fazla surede yer alan bu yapının, isimlendirmenin ana gayesi olan "başkalarından ayırt etme" ilkesine aykırı olduğunu belirtir ve bu durumda aynı cümle yapısıyla başlayan surelerden bir kısmında mukatta'a harflerini isimlendirme çerçevesinde değerlendirip diğer kısmında değerlendirme dışında bırakmayı keyfî bulur. Vanî Efendi surenin başlangıcını genel kabule uygun olarak "Bu sure basit harflerin birleşerek insanları hayrette bırakacak anlamlar ve çok ince hikmetler ortaya koyduğu bir suredir." [11] şeklinde yorumlamanın daha doğru olacağını kaydeder.

Ebussuûd Efendi *İrşâd* tefsirinde, kendisine itiraz edilecek noktaları öngördüğünden konunun değerlendirmesini hemen bitirmemiştir. Zira sure "تِلْكَ" işaret zamiriyle devam etmektedir. Şayet okuyucunun bilgisi olmayan bir isimle surenin başlamayacağını iddia etmek hoş görülmüyorsa, aynı şekilde henüz bilinmeyen bir şeye zamirle işaret etmek de tartışmaya açıktır. Ebussuûd Efendi ayetteki "تِلْكَ" işaretini; "açıklanmak üzere olan bir hususun açıklanmış gibi kabul edilebileceği" düşüncesiyle cevaplandırır. Müfessirin ifade ettiği diğer ihtimalleri ise, Kur'an'ın Allah'ın ilminde, levh-i mahfûzda, dünya semasında veya onu indiren meleğin zihninde belirli olması, tüm bunların işaret zamiriyle belirtilmesine dayanak oluşturduğu şeklindedir.[12] Vanî Efendi "تِلْكَ" zamiriyle işaret edilenin o anda mevcut olmasının gramer açısından gerekli olmadığını, dolayısıyla Ebussuûd'un ibarelerinin sanki mevcut olma zorunluluğu varmış hissini verdiğinden sorunlu olduğunu ifade eder.[13] Elbette ki bir dil kuralının varlığı, o kuralın mantığı üzerinde görüş belirtmeye mani değildir. Ancak bu basit mesele her iki müellifin düşünce yapısını yansıtıyor gibidir. Çünkü sözün asıl amacı muhatabı bilgilendirmekse, bir kelimenin belirli kılınmasında da muhatap esas alınmalıdır. Ancak Vanî Efendi, genel kurala dayanarak anlam ve amaç önceliğini bu noktada dikkate almamış gibidir.

Vanî Efendi'nin risalesinde şeyhülislam İbn-i Kemâl'e itirazı ise "Kur'ân" kelimesinin isim olup olamayacağına dairdir. Vanî Efendi'nin nakline göre Yûsuf

---

[10] Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 115.
[11] Vanî Efendi, *Risale*, vr. 157a.
[12] Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 115.
[13] Vanî Efendi, *Risale*, vr. 158b.

suresinin ikinci ayetinin tefsirinde İbn-i Kemâl şu görüşü dile getirir: "*[Ayetteki] Kur'ânen lafzı: Yani okunmuş olduğu halde… Burada bir bütüne verilen ismin, bütünün parçasına da isim olabileceği hususu söz konusu değildir. Zira bu ifadenin temeli Kur'ân kelimesinin ağırlıklı olarak özel isim olmasına dayanır. Bu ise Kur'ân'ın indirilmesinden sonra gerçekleşir…*"

Vanî Efendi'nin söz konusu risalede ana itiraz noktası yukarıda belirttiğimiz üzere "isimlendirme" dar alanında cereyan etmiştir. Öncelikle Vanî Efendinin, birden fazla şeyin ortak bir isimle isimlendirilebileceği ihtimalini göz ardı ettiği söylenebilir. Nitekim "Hâ-mimler" (havâmîm) isminde görüldüğü gibi bazı sureler kendi isimlerinin yanında bir grup olarak ortak bir isim taşıyabilirler.

Vanî Efendi, İbn-i Kemâl'in Yûsuf sûresi tefsirinde geçen, "*kur'ân*" kelimesini "okunan" anlamında tefsir ettiğini ve bütüne verilen ismin parçaya da verilmesi hususunun bu ayette söz konusu olmadığı yönündeki düşüncelerini aktarmaktadır.[14] İbn-i Kemâl'in söz konusu satırlarıyla Zemahşerî'yi eleştirme ihtimalini gündeme alan Vanî Efendi, böyle bir ihtimalin asla düşünülemeyeceğini ifade eder. Zira vahiyden önce Kur'an'ın bir kısmına bu ismin verilmesiyle vahiyden sonra tamamına isim olması arasında bir çelişki yoktur.

Vanî Efendi'nin risalede Beyzâvî tefsiri üzerine de bir değerlendirmesi mevcuttur. Beyzâvî'nin Yûsuf suresi 2 ve Bakara suresi 21. ayetlerinde geçen "لَعَلَّ" kelimelerini tefsir ederken[15] farklı yönelimlere sahip olduğunu ifade eden müellif, çelişki gibi gözüken bu duruma çözüm önerisi getirmektedir. Aslında söz konusu husus, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inde ve diğer tefsirlerde rahatlıkla gözlemlenen bağlamın anlama etkisinden başka bir şey değildir. Nitekim aynı kelime değişik cümlelerde ve farklı bağlamlarda farklı vurgulara sahip olabilmektedir. Vanî Efendî'nin kısaca geçtiği ve çözüm önerisinde bulunduğu "لَعَلَّ" meselesi, risalede eleştiriler yönelttiği Ebussuûd tefsirinde tüm edebî boyutlarıyla incelenerek tatminkâr cevaplar verilmektedir.[16]

Sonuç olarak yapılan eleştiriler incelendiğinde Kur'an özelinde basit dil kurallarının değerlendirilmesinde bile Osmanlı topraklarında yetişen müfessirler içinde Ebussuûd ve İbn-i Kemâl'in ayrıcalıklı ve kolay aşılamaz konumları bir kez daha müşahede edilmektedir.

---

[14] Vanî Efendi, *Risale*, vr. 158b.

[15] Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (*Mecmau't-Tefâsîr* içinde), I-VI, Çağrı Yay., I, 75; III, 374.

[16] Ebussuûd, *İrşâd*, I, 58.

النص المحقَّق لرسالة محمد الواني

[ردّ قول أبى السعود في تفسير سورة يوسف]

بسم الله الرحمن الرحيم

[157/أ] الحمدُ لله ربّ العالمين، والصّلاة على نبيّه محمّدٍ وآله أجمعين.

أمّا بعد؛ فقدْ قال الفاضل أبو السعود -أسْكنه اللهُ تعالى في دار الخلود في مقامٍ محمودٍ- في تفسير سورة يوسف (يونس)[17]: "(الر) محلّه الرفع على أنه خبر [لِ] مبتدأ محذوف، أي: هذه السورة مسماة بـ"الر" وهو أظهر من الرفع على الابتداء لعدم سبق العلم بالتسمية بعد، فحقها الإخبار بها"[18] انتهى.

أقول وبالله التوفيق: اختار الفاضل المزبورُ هذا الوجه على ما عداه؛ ولكن السورة المصدرة بـ"الر" كثيرة.[19] فالإخبار بأن السورة الفلانية مسماة بـ"الر"، والسورة الفلانية أيضا مسماة بها، إلى غير ذلك، لا يناسب خصوصا في نظم الكلام الشريف. فإن وضع الأعلام للتمييز؛ والاشتراكُ الإسميُّ لا يناسبه. وجعْلُه في بعضٍ خبراً دون بعضٍ تحكُّمٌ ظاهرٌ.[20] أما الإخبار بأن هذه السورة مركّبة من الحروف البسيطة دالّة على معانٍ غريبة وتلك السورة مركّبة منها دالّة على حِكم لطيفة، فحسن لا يخفى على أحد حسنه. ولذلك اختار سائر المفسرين في كتبهم هذا الوجه غالباً.

قوله:"فحقّها الإخبار بها لا جعلها عنوان الموضوع".

كان الأنسب أن يقال: فحقها الإخبار بها لا جعلها مخبراً عنها. فإن عنوان الموضوع في الاصطلاح عبارة عن مفهوم قائم بذات الموضوع.

قوله "لتوقفه على علم المخاطب"مستغن عنه؛ لأن قوله "فحقها الإخبار بها" بفاء التفريع بعد قوله "لعدم سبق العلم بالتسمية" يغنى غنائه.

قوله: "والإشارة إليها قبل جريان ذكرها لما أنها [بِـ]اعتبار كونها على جناح الذكر."

---

17 سبب الاختلاط في تعيين السورة هنا؛ حمل أبي السعود تفسير "الر" الكائنة في سورة يوسف على تفسير "الر" الكائنة في سورة يونس.

18أبو السعود العمادي، محمد بن محمد بن مصطفى، *إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم*، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 115/4.

النص الكامل من تفسير أبي السعود: الر بِتَفْخِيمِ الرَّاءِ الْمَفْتُوحَةِ، وَقُرِئَ بِالْإِمَالَةِ إِجْرَاءً لِلْأَصْلِيَّةِ مجرى الْمُنْقَلِبَةِ عَنِ الْيَاءِ، وَقُرِئَ بَيْنَ بَيْنَ، وَهُوَ إِمَّا مَسْرُودٌ عَلَى نَمَطِ التَّعْدِيدِ بِطَرِيقِ التَّحَدِّي عَلَى أَحَدِ الْوَجْهَيْنِ الْمَذْكُورَيْنِ فِي فَاتِحَةِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، فَلَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ، وَإِمَّا اسْمٌ لِلسُّورَةِ كَمَا عَلَيْهِ إِطْبَاقُ الْأَكْثَرِ، فَمَحَلُّهُ الرَّفْعُ عَلَى أَنَّهُ خَبَرٌ لِمُبْتَدَإٍ مَحْذُوفٍ، أَيْ: هَذِهِ السُّورَةُ مُسَمَّاةٌ بِ"الر" وَهُوَ أَظْهَرُ مِنَ الرَّفْعِ عَلَى الِابْتِدَاءِ لِعَدَمِ سَبْقِ الْعِلْمِ بِالتَّسْمِيَةِ بَعْدُ، فَحَقُّهَا الْإِخْبَارُ بِهَا لَا جَعْلُهَا عُنْوَانَ الْمَوْضُوعِ لِتَوَقُّفِهِ عَلَى عِلْمِ الْمُخَاطَبِ بِالِانْتِسَابِ كَمَا مَرَّ، وَالْإِشَارَةُ إِلَيْهَا قَبْلَ جَرَيَانِ ذِكْرِهَا لِمَا أَنَّهَا بِاعْتِبَارِ كَوْنِهَا عَلَى جَنَاحِ الذِّكْرِ وَبِصَدَدِهِ صَارَتْ فِي حُكْمِ الْحَاضِرِ، كَمَا يُقَالُ: هَذَا مَا اشْتَرَى فُلَانٌ، أَوِ النَّصْبُ بِتَقْدِيرِ فِعْلٍ لَائِقٍ بِالْمَقَامِ نَحْوُ: اذْكُرْ، أَوِ اقْرَأْ، وَكَلِمَةُ تِلْكَ إِشَارَةٌ إِلَيْهَا، إِمَّا عَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِ "الر" مَسْرُودَةً عَلَى نَمَطِ التَّعْدِيدِ، فَقَدْ نُزِّلَ حُضُورُ مَادَّتِهَا الَّتِي هِيَ الْحُرُوفُ الْمَذْكُورَةُ مَنْزِلَةَ ذِكْرِهَا فَأُشِيرَ إِلَيْهَا،كَأَنَّهُ قِيلَ: هَذِهِ الْكَلِمَاتُ الْمُؤَلَّفَةُ مِنْ جِنْسِ هَذِهِ الْحُرُوفِ الْمَبْسُوطَةِ... إلخ، وَإِمَّا عَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِهِ اسْمًا لِلسُّورَةِ، فَقَدْ نَوَّهَتُ بِالْإِشَارَةِ إِلَيْهَا بَعْدَ تَنْوِيهِهَا بِتَعْيِينِ اسْمِهَا، أَوِ الْأَمْرِ بِذِكْرِهَا، أَوْ بِقِرَاءَتِهَا، وَمَا فِي اسْمِ الْإِشَارَةِ مِنْ مَعْنَى الْبُعْدِ لِلتَّنْبِيهِ عَلَى بُعْدِ مَنْزِلَتِهَا فِي الْفَخَامَةِ، وَمَحَلُّهُ الرَّفْعُ عَلَى أَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، خَبَرُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: آيَاتُ الْكِتَابِ .

وَعَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِ "الر" مُبْتَدَأً فَهُوَ مُبْتَدَأٌ ثَانٍ، أَوْ بَدَلٌ مِنَ الْأَوَّلِ، وَالْمَعْنَى: هِيَ آيَاتٌ مَخْصُوصَةٌ مِنْهُ مُتَرْجَمَةٌ بَاسِمٍ مُسْتَقِلٍّ، وَالْمَقْصُودُ بِبَيَانِ بَعْضِيَّتِهَا مِنْهُ وَصْفُهَا بِمَا اشْتُهِرَ اتِّصَافُهُ بِهِ مِنَ النُّعُوتِ الْفَاضِلَةِ وَالصِّفَاتِ الْكَامِلَةِ.

19 سور الحجر، وإبراهيم، ويوسف، وهود، ويونس.

20 لأن بعض السور غير مسماة بـ"الر"كسورة إبراهيم.

هذا يشعر بأن يكون سبق ذكر المشار إليه واجبا في أسماء الإشارة [158/ب] كمرجع الضمير وليس كذلك بل الواجب فيها حضور المشار إليه إما تحقيقا وإما تقديرا، فقوله تعالى (تِلْكَ) تكون إشارة إلى الكلمات المنزلة الموجودة في ذهن المنزل أو اللوح المحفوظ كما يقول موصل كتاب: هذه كلمات حرّرها فلان إليك.

قوله "من جنس هذه الحروف المبسوطة"؛ لو قال هذه الحروف البسائط لكان أظهر. وأما كون المبسوطة بمعنى البسيط والمقام مقامها فنيّر ظاهر.

قوله: "والموجه[21] ببيان بعضيّتها منه وصفها بما اشتهر اتّصافه [به]"[22]

أي: المقصود من إضافة الآيات إلى الكتاب توصيف الآيات بما يتّصف به الكتاب من كونه ظاهر الإعجاز مبينا للمطالب الدينية والدنيوية الذي أشير إليه بقوله (الْمُبِين).

أقول: فلا بدّ من ملاحظة كلّ من الكتاب والقرآن بأخذ الاعتبارات المذكورة، فيه كلام، فإنّه يحتمل أن يكون تسميتها بهذا الاسم بالنظر إلى بعض الكتاب وبعض القرآن المنزل في ذلك الوقت؛ فإنهما كما يطلقان على المجموع يطلقان على البعض على ما سيجيء عقيب ذلك.

قوله (قُرْآنًا). قال الفاضل الشهير بابن كمال الوزير في أثناء تفسير هذا اللفظ: "أي: حال كونه مفردا، وليس فيه إطلاق اسم الكل على الجزء؛ لأن مبناه على كون القرآن علَما بالغلبة وذلك بعد النزول فلا وجه لاعتباره عنده" انتهى.

أقول: إن كان مراده الرد على صاحب الكشاف فمن سلك مسلكه في قوله "يسمى البعض قرآنا؛ لأنه في الأصل اسم الجنس يقع على الكل والبعض."[23] يكون فريّة بلا مريّة؛ لأن مقصود أن الله تعالى يطلق على معنى القرآن قرآنًا؛ لأنه اسم جنس يصحّ إطلاقه على بعضه كما يصحّ على كلّه. ولا يلزم منه ذلك المحذور فإن صحّة [158/أ] إطلاقه على بعض القرآن قبل تمام نزوله لا ينافي صحة إطلاقه على كلّه بعد تمام النزول، ثم إن قوله بعد ذلك وهو كالتعليل لكونه مبينا على المعنى الأوّل؛ فيه نوع إغلاق؛ فلعل مراده أن قوله تعالى (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا)[24] بمنزلة التعليل للمعنى الأوّل بقوله (المبين) أي: الكتاب معجز؛ لأنا نزّلناه على أبلغ اللغات، وهي لغة العرب. وذلك لأن كونه معجزا يستلزم كونه على أبلغ اللغات. فيكون الاستدلال بوجود اللازم على وجود الملزوم، وهذا القدر كافٍ في المقام الخطابي.[25]

قوله (لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)[26] قال الفاضل البيضاوي في تفسيره: "علّة لإنزاله بهذه الصفة، أي: أنزلناه مجموعا أو مقروءا بلغتكم كي تفهموه وتحيطوا بمعانيه" انتهى. وفيه؛ أن كلامه ههنا يخالف في سورة البقرة

---

[21] في *الإرشاد*: والمقصود

[22] *إرشاد العقل السليم*، ج.4، ص.115.

[23] ورد نص *الكشاف* على وجه الآتي: "وسمي بعض القرآن قرآنا؛ لأن القرآن اسم جنس يقع على كله وبعضه." الزمخشري، *الكشاف*، دار المعرفة، بيروت 2009/1430، ص. 503.

[24] سورة يوسف، 2/12.

[25] النص الكامل لأبي السعود: الْمُبِينِ مِنْ أَبَانَ بِمَعْنَى بَانَ، أَي: الظَّاهِرِ أَمْرُهُ فِي كَوْنِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ تَعَالَى، وَفِي إِعْجَازِهِ بِنَوْعَيْهِ، لَا سِيَّمَا الْإِخْبَارُ عَنِ الْغَيْبِ، أَوِ الْوَاضِحِ مَعَانِيهِ لِلْعَرَبِ بِحَيْثُ لَا يَشْتَبِهُ عَلَيْهِمْ حَقَائِقُهُ، وَلَا يَلْتَبِسُ لَدَيْهِمْ دَقَائِقُهُ لِنُزُولِهِ عَلَى لُغَتِهِمْ، أَوْ بِمَعْنَى بَيِّنٍ، أَي: الْمُبِينُ لِمَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ وَالشَّرَائِعِ، وَخَفَايَا الْمُلْكِ وَالْمَلَكُوتِ، وَأَسْرَارِ النَّشْأَتَيْنِ فِي الدَّارَيْنِ، وَغَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْحِكَمِ وَالْمَعَارِفِ وَالْقَصَصِ، وَعَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِ الْكِتَابِ عِبَارَةً عَنِ السُّورَةِ فَإِبَانَتُهُ إِنْبَاؤُهُ عَنْ قِصَّةِ يُوسُفَ – عَلَيْهِ السَّلَامُ – فَإِنَّهُ قَدْ رُوِيَ أَنَّ أَحْبَارَ الْيَهُودِ قَالُوا لِرُؤَسَاءِ الْمُشْرِكِينَ: سَلُوا مُحَمَّدًا – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – لِمَاذَا انْتَقَلَ آلُ يَعْقُوبَ مِنَ الشَّامِ إِلَى مِصْرَ ؟ وَعَنْ قِصَّةِ يُوسُفَ – عَلَيْهِ السَّلَامُ – فَفَعَلُوا ذَلِكَ، فَيَكُونُ وَصْفُ الْكِتَابِ بِالْإِبَانَةِ مِنْ قَبِيلِ بَرَاعَةِ الِاسْتِهْلَالِ لِمَا سَيَأْتِي، وَلَمَّا وُصِفَ الْكِتَابُ بِمَا يَدُلُّ عَلَى الشَّرَفِ الذَّاتِيِّ عُقِّبَ ذَلِكَ بِمَا يَدُلُّ عَلَى الشَّرَفِ الْإِضَافِيِّ.

[26] سورة يوسف، 2/12.

في تفسير قوله تعالى (يَاأَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)[27] فإنه لم يجوّز ههنا كون "لَعَلَّكُمْ" علّة لما قبله بأنه "لم يرد [يثبت] مثله في اللغة"[28]، ويمكن توفيقه بأن ما جوّزه مجموع الكلام علّة لما قبله كما في قولك "ضربتُ زَيْدا أنه فاسقٌ" وما لم يجوّزه كون "لعلّ" بمعنى "كيْ" ردّا للقائلين به بقرينة قوله "لم يرد [يثبت] مثله في اللغة." والله تعالى أعلم.

تممت الرسالة للمولى المرحوم محمد الوانـي

المراجع والمصادر

القرآن الكريم

أبو السعود، أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى، *إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم*، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

---

[27] سورة يوسف، 2/12.

[28] النص الكامل للبيضاوي: لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ حَالٌ مِنَ الضَّمِيرِ فِي اعْبُدُوا كَأَنَّهُ قَالَ: اعْبُدُوا رَبَّكُمْ رَاجِينَ أَنْ تَنْخَرِطُوا فِي سِلْكِ الْمُتَّقِينَ الْفَائِزِينَ بِالْهُدَى وَالْفَلَاحِ، الْمُسْتَوْجِبِينَ جِوَارَ اللَّهِ تَعَالَى. نَبَّهَ بِهِ عَلَى أَنَّ التَّقْوَى مُنْتَهَى دَرَجَاتِ السَّالِكِينَ وَهُوَ التَّبَرِّي مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سِوَى اللَّهِ تَعَالَى إِلَى اللَّهِ، وَأَنَّ الْعَابِدَ يَنْبَغِي أَنْ لَا يَغْتَرَّ بِعِبَادَتِهِ، وَيَكُونَ ذَا خَوْفٍ وَرَجَاءٍ قَالَ تَعَالَى: يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ، وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ . أَوْ مِنْ مَفْعُولِ خَلَقَكُمْ وَالْمَعْطُوفِ عَلَيْهِ عَلَى مَعْنَى أَنَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَنْ قَبْلَكُمْ فِي صُورَةِ مَنْ يُرْجَى مِنْهُ التَّقْوَى لِتَرَجُّحِ أَمْرِهِ بِاجْتِمَاعِ أَسْبَابِهِ وَكَثْرَةِ الدَّوَاعِي إِلَيْهِ. وَغَلَّبَ الْمُخَاطِبِينَ عَلَى الْغَائِبِينَ فِي اللَّفْظِ، وَالْمَعْنَى عَلَى إِرَادَتِهِمْ جَمِيعًا. وَقِيلَ تَعْلِيلٌ لِلْخَلْقِ أَيْ خَلَقَكُمْ لِكَيْ تَتَّقُوا كَمَا قَالَ: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلا لِيَعْبُدُونِ . وَهُوَ ضَعِيفٌ إِذْ لَمْ يَثْبُتْ فِي اللُّغَةِ مِثْلُهُ.

وأما قول أبي السعود في هذا الموضوع أدق وأوسع: لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ : الْمَعْنَى الْوَضْعِيُّ لِكَلِمَةِ "لَعَلَّ" هُوَ إِنْشَاءُ تَوَقُّعِ أَمْرٍ مُتَرَدِّدٍ بَيْنَ الْوُقُوعِ وَعَدَمِهِ؛ مَعَ رُجْحَانِ الْأَوَّلِ؛ إِمَّا مَحْبُوبٍ؛ فَيُسَمَّى تَرَجِّيًا؛ أَوْ مَكْرُوهٍ؛ فَيُسَمَّى إِشْفَاقًا؛ وَذَلِكَ الْمَعْنَى قَدْ يُعْتَبَرُ تَحَقُّقُهُ بِالْفِعْلِ إِمَّا مِنْ جِهَةِ الْمُتَكَلِّمِ؛ كَمَا فِي قَوْلِكَ: لَعَلَّ اللَّهَ يَرْحَمُنِي؛ وَهُوَ الْأَصْلُ الشَّائِعُ فِي الِاسْتِعْمَالِ؛ لِأَنَّ مَعَانِيَ الْإِنْشَاءَاتِ قَائِمَةٌ بِهِ؛ وَإِمَّا مِنْ جِهَةِ الْمُخَاطَبِ؛ تَنْزِيلًا لَهُ مَنْزِلَةَ الْمُتَكَلِّمِ فِي التَّلَبُّسِ التَّامِّ بِالْكَلَامِ الْجَارِي بَيْنَهُمَا؛ كَمَا فِي قَوْلِهِ – سُبْحَانَهُ –: فَقُولا لَهُ قَوْلا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى ؛ وَقَدْ يُعْتَبَرُ تَحَقُّقُهُ بِالْقُوَّةِ بِضَرْبٍ مِنَ التَّجَوُّزِ إِيذَانًا بِأَنَّ ذَلِكَ الْأَمْرَ فِي نَفْسِهِ مَئِنَّةٌ لِلتَّوَقُّعِ؛ مُتَّصِفٌ بِحَيْثِيَّةٍ مُصَحِّحَةٍ لَهُ؛ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُعْتَبَرَ هُنَاكَ تَوَقُّعٌ بِالْفِعْلِ مِنْ مُتَوَقِّعٍ أَصْلًا؛ فَإِنْ رُوعِيَتْ فِي الْآيَةِ الْكَرِيمَةِ جِهَةُ الْمُتَكَلِّمِ يَسْتَحِيلُ إِرَادَةُ ذَلِكَ الْمَعْنَى؛ لِامْتِنَاعِ التَّوَقُّعِ مِنْ عَلَّامِ الْغُيُوبِ – عَزَّ وَجَلَّ –؛ فَيُصَارُ إِمَّا إِلَى الِاسْتِعَارَةِ؛ بِأَنْ يُشَبَّهَ طَلَبُهُ (تَعَالَى) مِنْ عِبَادِهِ التَّقْوَى؛ مَعَ كَوْنِهِمْ مَئِنَّةً لَهَا؛ لِتَعَاضُدِ أَسْبَابِهَا؛ بِرَجَاءِ الرَّاجِي مِنَ الْمَرْجُوِّ مِنْهُ أَمْرًا هَيِّنَ الْحُصُولِ؛ فِي كَوْنِ مُتَعَلِّقِ كُلٍّ مِنْهُمَا مُتَرَدِّدًا بَيْنَ الْوُقُوعِ وَعَدَمِهِ؛ مَعَ رُجْحَانِ الْأَوَّلِ؛ فَيُسْتَعَارُ لَهُ كَلِمَةُ "لَعَلَّ" اسْتِعَارَةً تَبَعِيَّةً حَرْفِيَّةً؛ لِلْمُبَالَغَةِ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى قُوَّةِ الطَّلَبِ؛ وَقُرْبِ الْمَطْلُوبِ مِنَ الْوُقُوعِ؛ وَإِمَّا إِلَى التَّمْثِيلِ؛ بِأَنْ يُلَاحَظَ خَلْقُهُ (تَعَالَى) إِيَّاهُمْ مُسْتَعِدِّينَ لِلتَّقْوَى؛ وَطَلَبُهُ إِيَّاهَا مِنْهُمْ؛ وَهُمْ مُتَمَكِّنُونَ مِنْهَا؛ جَامِعُونَ لِأَسْبَابِهَا؛ وَيُنْتَزَعَ مِنْ ذَلِكَ هَيْئَةٌ؛ فَتُشَبَّهَ بِهَيْئَةٍ مُنْتَزَعَةٍ مِنَ الرَّاجِي؛ وَرَجَائِهِ مِنَ الْمَرْجُوِّ مِنْهُ شَيْئًا سَهْلَ الْمَنَالِ؛ فَيُسْتَعْمَلَ فِي الْهَيْئَةِ الْأُولَى مَا حَقُّهُ أَنْ يُسْتَعْمَلَ فِي الثَّانِيَةِ؛ فَيَكُونَ هُنَاكَ اسْتِعَارَةٌ تَمْثِيلِيَّةٌ؛ قَدْ صُرِّحَ مِنْ أَلْفَاظِهَا بِمَا هُوَ الْعُمْدَةُ فِي انْتِزَاعِ الْهَيْئَةِ الْمُشَبَّهِ بِهَا؛ أَعْنِي كَلِمَةَ التَّرَجِّي؛ وَالْبَاقِي مَنْوِيٌّ بِأَلْفَاظٍ مُتَخَيَّلَةٍ؛ بِهَا يَحْصُلُ التَّرْكِيبُ الْمُعْتَبَرُ فِي التَّمْثِيلِ؛ كَمَا مَرَّ مِرَارًا؛ وَأَمَّا جَعْلُ الْمُشَبَّهِ إِرَادَتَهُ (تَعَالَى) فِي الِاسْتِعَارَةِ وَالتَّمْثِيلِ فَأَمْرٌ مُؤَسَّسٌ عَلَى قَاعِدَةِ الِاعْتِزَالِ؛ الْقَائِلَةِ بِجَوَازِ تَخَلُّفِ الْمُرَادِ عَنْ إِرَادَتِهِ (تَعَالَى)؛ فَالْجُمْلَةُ حَالٌ؛ إِمَّا مِنْ فَاعِلِ "خَلَقَكُمْ"؛ أَيْ: طَالِبًا مِنْكُمُ التَّقْوَى؛ أَوْ مِنْ مَفْعُولِهِ؛ وَمَا عُطِفَ عَلَيْهِ بِطَرِيقِ تَغْلِيبِ الْمُخَاطَبِينَ عَلَى الْغَائِبِينَ؛ لِأَنَّهُمُ الْمَأْمُورُونَ بِالْعِبَادَةِ؛ أَيْ: خَلَقَكُمْ وَإِيَّاهُمْ مَطْلُوبًا مِنْكُمُ التَّقْوَى؛ أَوْ عِلَّةٌ لَهُ؛ فَإِنَّ خَلْقَهُمْ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ فِي مَعْنَى خَلْقِهِمْ لِأَجْلِ التَّقْوَى؛ كَأَنَّهُ قِيلَ: خَلَقَكُمْ لِتَتَّقُوا؛ أَوْ: كَيْ تَتَّقُوا؛ إِمَّا بِنَاءً عَلَى تَجْوِيزِ تَعْلِيلِ أَفْعَالِهِ (تَعَالَى) بِأَغْرَاضٍ رَاجِعَةٍ إِلَى الْعِبَادِ؛ كَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ؛ وَإِمَّا تَنْزِيلًا لِتَرَتُّبِ الْغَايَةِ عَلَى مَا هِيَ ثَمَرَةٌ لَهُ مَنْزِلَةَ تَرَتُّبِ الْغَرَضِ عَلَى مَا هُوَ غَرَضٌ لَهُ؛ فَإِنَّ اسْتِتْبَاعَ أَفْعَالِهِ (تَعَالَى) لِغَايَاتٍ وَمَصَالِحَ مُتْقَنَةٍ جَلِيلَةٍ؛ مِنْ غَيْرِ أَنْ تَكُونَ هِيَ عِلَّةً غَائِيَّةً لَهَا؛ بِحَيْثُ لَوْلَاهَا لَمَا أَقْدَمَ عَلَيْهَا؛ مِمَّا لَا نِزَاعَ فِيهِ؛ وَتَقْيِيدُ خَلْقِهِمْ بِمَا ذُكِرَ مِنَ الْحَالِ؛ أَوِ الْعِلَّةِ لِتَكْمِيلِ عِلِّيَّتِهِ لِلْمَأْمُورِ بِهِ؛ وَتَأْكِيدِهَا؛ فَإِنَّ إِتْيَانَهُمْ بِمَا خُلِقُوا لَهُ أَدْخَلُ فِي الْوُجُوبِ؛ وَإِيثَارُ "تَتَّقُونَ" عَلَى "تَعْبُدُونَ"؛ مَعَ مُوَافَقَتِهِ لِقَوْلِهِ (تَعَالَى): وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلا لِيَعْبُدُونِ ؛ لِلْمُبَالَغَةِ فِي إِيجَابِ الْعِبَادَةِ؛ وَالتَّشْدِيدِ فِي إِلْزَامِهَا؛ لِمَا أَنَّ التَّقْوَى قُصَارَى أَمْرِ الْعَابِدِ؛ وَمُنْتَهَى جُهْدِهِ؛ فَإِذَا لَزِمَتْهُمُ التَّقْوَى كَانَ مَا هُوَ أَدْنَى مِنْهَا أَلْزَمَ ؛ وَالْإِتْيَانُ بِهِ أَهْوَنَ ؛ وَإِنْ رُوعِيَتْ جِهَةُ الْمُخَاطَبِ فَـ "لَعَلَّ" فِي مَعْنَاهَا الْحَقِيقِيِّ؛ وَالْجُمْلَةُ حَالٌ مِنْ ضَمِيرِ "اعْبُدُوا"؛ كَأَنَّهُ قِيلَ: اعْبُدُوا رَبَّكُمْ رَاجِينَ لِلِانْتِظَامِ فِي زُمْرَةِ الْمُتَّقِينَ الْفَائِزِينَ بِالْهُدَى وَالْفَلَاحِ؛ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ بِالتَّقْوَى مَرْتَبَتُهَا الثَّالِثَةُ؛ الَّتِي هِيَ التَّبَتُّلُ إِلَى اللَّهِ – عَزَّ وَجَلَّ – بِالْكُلِّيَّةِ؛ وَالتَّنَزُّهُ عَنْ كُلِّ مَا يَشْغَلُ سِرَّهُ عَنْ مُرَاقَبَتِهِ؛ وَهِيَ أَقْصَى غَايَاتِ الْعِبَادَةِ؛ الَّتِي يَتَنَافَسُ فِيهَا الْمُتَنَافِسُونَ؛ وَبِالِانْتِظَامِ الْقَدْرُ الْمُشْتَرَكُ بَيْنَ إِنْشَائِهِ وَالثَّبَاتِ عَلَيْهِ؛ لِيَرْتَجِيَهُ أَرْبَابُ هَذِهِ الْمَرْتَبَةِ؛ وَمَا دُونَهَا مِنْ مَرْتَبَتَيِ التَّوَقِّي عَنِ الْعَذَابِ الْمُخَلَّدِ؛ وَالتَّجَنُّبِ عَنْ كُلِّ مَا يُؤَثِّمُ مِنْ فِعْلٍ؛ أَوْ تَرْكٍ؛ كَمَا مَرَّ فِي تَفْسِيرِ "الْمُتَّقِينَ"؛ وَلَعَلَّ تَوْسِيطَ الْحَالِ مِنَ الْفَاعِلِ بَيْنَ وَصْفَيِ الْمَفْعُولِ لِمَا فِي التَّقْدِيمِ مِنْ فَوَاتِ الْإِشْعَارِ بِكَوْنِ الْوَصْفِ الْأَوَّلِ مُعْظَمَ أَحْكَامِ الربوبية؛ وَكَوْنِهِ عَرِيقًا فِي إِيجَابِ الْعِبَادَةِ؛ وَفِي التَّأْخِيرِ مِنْ زِيَادَةِ طُولِ الْكَلَامِ؛ هَذَا عَلَى تَقْدِيرِ اعْتِبَارِ تَحَقُّقِ التَّوَقُّعِ بِالْفِعْلِ؛ فَأَمَّا إِنِ اعْتُبِرَ تَحَقُّقُهُ بِالْقُوَّةِ فَالْجُمْلَةُ حَالٌ مِنْ مَفْعُولِ "خَلَقَكُمْ"؛ وَمَا عُطِفَ عَلَيْهِ عَلَى الطَّرِيقَةِ الْمَذْكُورَةِ؛ أَيْ: خَلَقَكُمْ وَإِيَّاهُمْ حَالَ كَوْنِكُمْ جَمِيعًا؛ بِحَيْثُ يَرْجُو مِنْكُمْ كُلُّ رَاجٍ أَنْ تَتَّقُوا؛ فَإِنَّهُ – سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى – لَمَّا بَرَأَهُمْ مُسْتَعِدِّينَ لِلتَّقْوَى؛ جَامِعِينَ لِمَبَادِيهَا الْآفَاقِيَّةِ وَالْأَنْفُسِيَّةِ كَانَ حَالُهُمْ بِحَيْثُ يَرْجُو مِنْهُمْ كُلُّ رَاجٍ أَنْ يَتَّقُوا لَا مَحَالَةَ؛ وَهَذِهِ الْحَالَةُ مُقَارِنَةٌ لِخَلْقِهِمْ؛ وَإِنْ لَمْ يَتَحَقَّقِ الرَّجَاءُ قَطْعًا؛ وَاعْلَمْ أَنَّ الْآيَةَ الْكَرِيمَةَ – مَعَ كَوْنِهَا بِعِبَارَتِهَا نَاطِقَةً بِوُجُوبِ تَوْحِيدِهِ (تَعَالَى)؛ وَتَحَتُّمِ عِبَادَتِهِ عَلَى كَافَّةِ النَّاسِ – مُرْشِدَةٌ لَهُمْ بِإِشَارَتِهَا إِلَى أَنَّ مُطَالَعَةَ الْآيَاتِ التَّكْوِينِيَّةِ الْمَنْصُوبَةِ فِي الْأَنْفُسِ؛ وَالْآفَاقِ؛ وَمِمَّا يَقْضِي بِذَلِكَ قَضَاءً مُتْقَنًا؛ وَقَدْ بَيَّنَ فِيهَا أَوَّلًا مِنْ تِلْكَ الْآيَاتِ مَا يَتَعَلَّقُ بِأَنْفُسِهِمْ مِنْ خَلْقِهِمْ وَخَلْقِ أَسْلَافِهِمْ؛ لِمَا أَنَّهُ أَقْوَى شَهَادَةً؛ وَأَظْهَرُ دَلَالَةً؛ ثُمَّ عَقَّبَ بِمَا يَتَعَلَّقُ بِمَعَاشِهِمْ. أبو السعود، *إرشاد العقل السليم*، ج.1، ص.58.

البيضاوي، ناصرالدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي، *أنوار التنزيل وأسرار التأويل المعروف بتفسير البيضاوي*، دار الدعوة، تركيا.

الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمر الخوارزمي، *الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل*، دار المعرفة، بيروت 1430.

الواني، محمد أفندي، *الرسالة*، مكتبة رشيد أفندي، الرقم: 244، الورق: 157أ-158ب.

KAYNAKÇA

Kılıç, Yasin, "Bir Hatip Ve Eğitimci Olarak Vanî Mehmed Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, Volume 10/3, Winter 2015, ss. 617-632.

Pazarbaşı, Erdoğan, *Vanî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an*, Ankara 1997.

_________, "Mehmed Efendi Vânî" *DİA*, XXVIII, 458-459.

Şişman, Cengiz, "Sabatay Sevi", *DİA*, XXXV, 334-335.

Yalar, Mehmet, "Vânî Mehmed Efendi ve Münşeât'ı", *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu*, Bursa 2011, ss. 45-56.

Ek: Vanî Mehmed Efendi'ye Ait Risalenin Orijinali

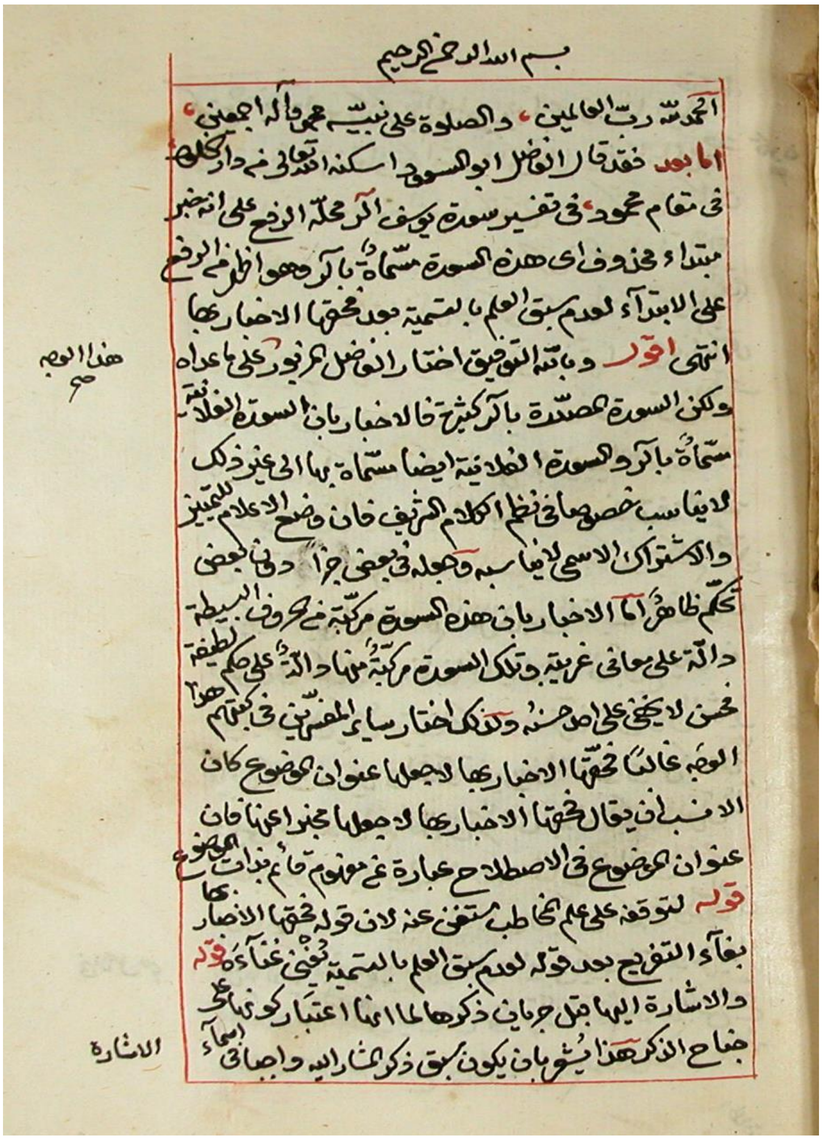

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة على نبيه محمد وآله اجمعين
اما بعد فقد قال الفاضل ابو السعود اسكنه الله تعالى في دار الخلود
في مقام محمود في تفسير سورة يوسف الر محله الرفع على انه خبر
مبتداء محذوف اي هذه السورة مسماة بالر وهو اظهر من الرفع
على الابتداء لعدم سبق العلم بالتسمية بعد فحقها الاخبار بها
انتهى اقول وبالله التوفيق اختار الفاضل المرحوم على ما عداه
ولكن السورة المصدرة بالر كثيرة فالاخبار بان السورة الفلانية
مسماة بالر والسورة الفلانية ايضا مسماة بها الى غير ذلك
لا يناسب خصوصا في نظم الكلام الشريف فان وضع الاعلام للتمييز
والاشتراك في الاسم لا يناسبه وجعله في بعض جزءا دون بعض
تحكم ظاهر اما الاخبار بان هذه السورة مركبة من حروف البسيطة
دالة على معاني غريبة وتلك السورة مركبة منها دالة على حكم لطيفة
نحو لا يخفى على احد حسنه ولذلك اختار سائر المفسرين في هذا المقام
الوجه فالتا فحقها الاخبار بها لا جعلها عنوان الموضوع كان
الانسب ان يقال فحقها الاخبار بها لا جعلها مجردا عنها فان
عنوان الموضوع في الاصطلاح عبارة عن مفهوم قائم بذات الموضوع
قوله لتوقفه على علم المخاطب مستغنى عنه لان قوله فحقها الاخبار بها
بناء التفريع بعد قوله لعدم سبق العلم بالتسمية يغني غناءه قوله
والاشارة اليها قبل جريان ذكرها لما انها باعتبار كونها على
جناح الذكر هذا يشعر بان يكون سبق ذكر المشار اليه واجب في اسماء

هذا الوجه
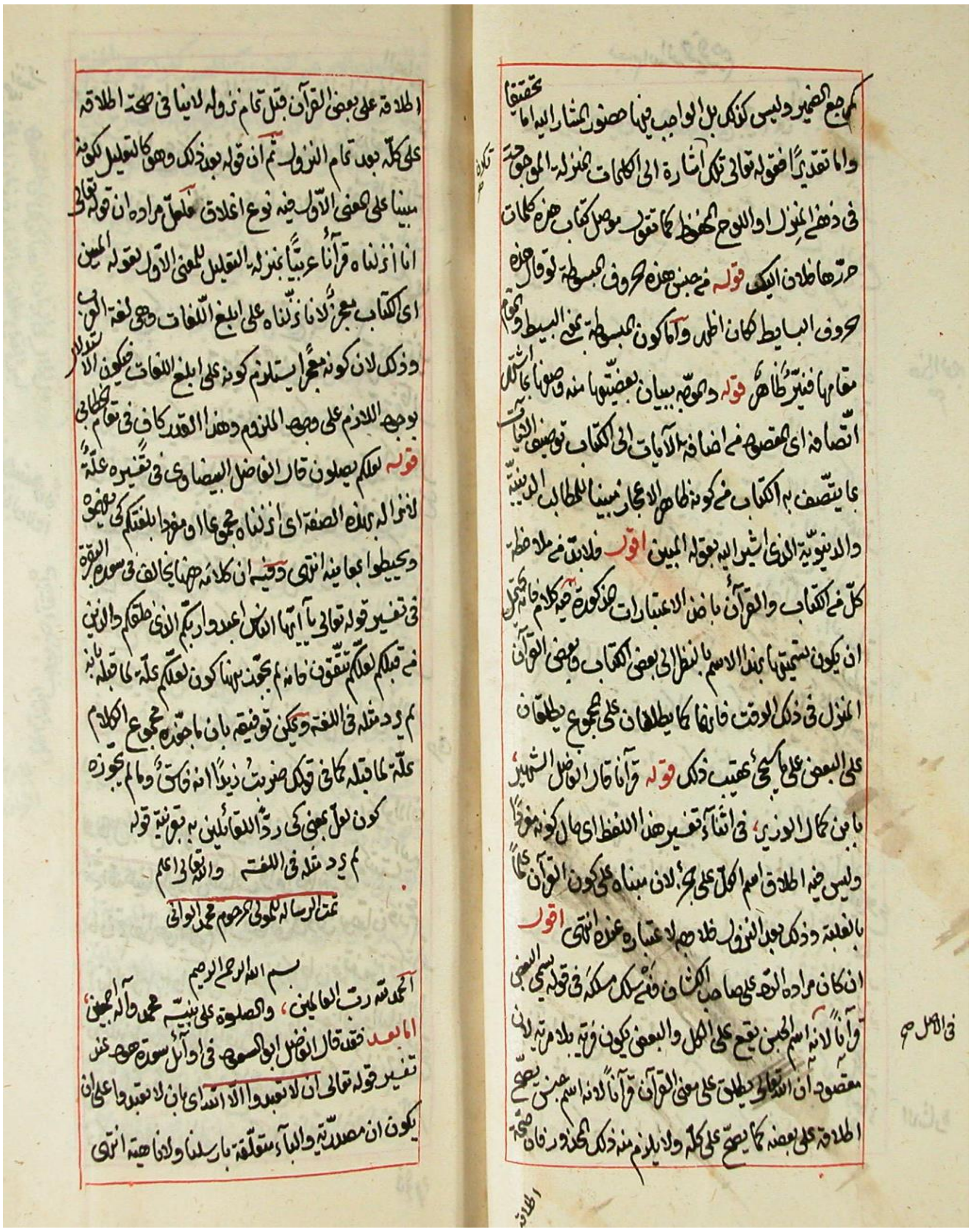
الاشارة